

OSMANLI DÖNEMİNİN İKTİSADİ VE HUKUKİ BİR MÜESSESESİ

G E D İ K L E R

Prof. YUSUF ZİYA BİNATLI

I. GİRİŞ

«Gedik», Osmanlı dönemi iktisat tarihinin inceleme dışı kalmış yüzlerce konusundan biridir. O dönemde yaşamış tarihçilerimiz ve vak'a nüvisler, kaleme aldıkları yapıtlarını genellikle savaflara ve andlaşmalara ayırmışlar, imparatorluğun ekonomik yapısına hemen hemen hiç değinmemişlerdir. Bu yüzdendir ki Osmanlı döneminin gerçek ve noksansız iktisat tarihi bugüne dek yazılamamıştır. Her ne kadar 1923 yılından bu yana yetmiş iktisatçı ve araştırmacılardan pek azı tarafından Osmanlı imparatorluğunun ekonomik yapısı üzerinde inceleme yapılmışsa da bu çalışmalar gerçekten bir Türk iktisat tarihi meydana getirecek nitelikte bulunmamaktadır. Bu yönde yapılan çalışmalar genellikle dar konuları kapsamakta, dolayısıyla Osmanlı imparatorluğunun ekonomik düzeninin Perspektifini vermekten uzak bulunmaktadır. Kuşkusuz o dönemin iktisat tarihini eksiksiz yazmak kolay değildir. Batı kaynaklı yapıtlardan biteviye faydalanma alışkanlıkları olan ve bizzat araştırma yapma yeteneklerini kullanamayan iktisatçılarımız, batılı iktisatçıların yapıtlarında Osmanlı dönemi ekonomik düzeni için fazla bir şey bulamayacaklardır. Yerli yapıtlarımızda ise ancak yama olarak kullanılabilir bilgi bulunmaktadır. O halde böyle bir tarihin yazılması için kesinlikle arşiv çalışması yapılması, bunun da bireysel değil kollektif bir çalışmaya yönelik olması gereklidir.

Osmanlı dönemi ekonomik düzeni üzerinde araştırma yapanlar, pek çok konunun yanısıra «GEDİK»ler üzerinde hiç yada gereği kadar durmamışlardır. Oysa bu müessese, yüzyıllar boyu bu memleketin iktisadi yaşantısına etki yapmıştır. Yüz-

lerce yıl uygulama alanı bulan «Gedik» müessesesinin iktisat tarihi içinde yer almaması elbetteki düşünülemez. Biz bir hukukçu olarak bu konu üzerinde inceleme yapmaya kalkışmışsak, burada götüğümüz amaç, Osmanlı dönemi iktisat tarihinin bir bölümünü işlemek değil, bu hususta çalışma yapacak olanlara yardımcı olmaktır. Kuşkusuz konunun iktisadi yönü kadar hukuki yönü de önemlidir. Gedikler hakkında hukuki açıdan araştırma yaparken faydalandığımız kaynaklar padişah buyruğuları, kadılık sicilleri, gedikler için çıkarılan kanun ve nizamnamelerdir. Biz bir hukukçu olarak «Gedik»lerin hukuki durumunu incelerken genç kuşak iktisatçı ve hukukçularına Osmanlı imparatorluğunun iktisadi ve hukuki düzeninin bir yanını görebilecekleri bir pencere açabilirsek kendimizi mutlu sayarız.

II. TERMİNOLOJİ

«Gedik», pek çok anlama gelen sözcüklerimizden biridir. Türk Dil Kurumu türkçe sözlüğüne göre «gedik» şu anlamlara gelmektedir; yarık yer; büyük çentik; rahne, dağ geçidi; «eksik» sözcüğü ile kullanılırsa kusur; zorluk; zor durum; mevzilerde yarma yeri; bir işi yapmak. bir şeyden yararlanmak yolunda verilen hak, imtiyaz.

Görülüyor ki; türkçe sözlükte «gedik» birbirine ters düşen pek çok anlama gelmektedir.

Başka bir sözlükte «gedik» karşılığı şu sözcükler verilmektedir (1) : Dağ geçidi; yarık; noksan; eksin dişli (2); biteviye süren bir kira sözleşmesine konu olan mülkün, genellikle bir sanatın yapılmasına tahsisi suretiyle o mülk üzerinde tasarruf hakkı.

«Gedik» yurdumuzun çeşitli yörelerinde değişik anlamlara gelmektedir (3): 1) G. Antep'de; köyün yada çiftliğin dörtte biri; 2) Oğuzelinde; 320 dekarlık alan; 3) Rize'de; dükkân yada kahve kiralarken verilen para; 4) Merzifon - Amasya'da; dükkân

(1) Hüseyin Kâzım Kadri; Türk Lügati-Türk Dillerinin İştikakı ve Edebi Lügatleri; Cilt 4; 1945.

(2) Dişlerinin eksik olmasından ötürü Ahmet paşaya takılan lâkap; «Gedik Ahmet Paşa.»

(3) Bak. Türk Dil Kurumu Yayınları; Derleme Sözlüğü, Cilt 6.

başkalarına devredilirken içinde bırakılan mal; 5) Ağın-Keban'da; yolların görülebilen yeri, ufuk; 6) İzmir-Denizli'de; sınır; 7) Isparta; yüksek yer; 8) Senirkent-Bodrum; bahçe, bağ kapısı; 9) Çal-Bor'da; sokak; 10) Merzifon-Amasya'da; ağzı yamuk kimse.

Görülüyor ki değil değişik yörelerde, aynı yörede dahi «gedik» için başka başka anlamlar verilmektedir.

«Meydan-Larousse» «gedik» için iki tanım getirmektedir : «Gedik» maddesinin birinci paragrafında «Ticaret veya belirli bir sanat alanında, ticarete veya sanata konu olan eşyanın tümü» olarak belirtilirken, ikinci paragrafta «bir işin belli kişiler tarafından yapılması» biçiminde bir tanım getirilmektedir. Bu iki tanımdan birincisi eşyaya yönelik olurken ikinci tanım «kişi»ye bağlanmaktadır.

1305 tarihli «Kamus-u Hukuk'ta (4) «gedik» şöyle tanımlanmaktadır: Bir esnaf ve sanata mahsus olup, daimi surette müstakar olmak (bir yerde yerleşmek) üzere bir gelir getiren yere konulan aletlerdir.

«Ekonomi sözlüğü»nde «gedik» bir zanaat yada ticaret yapmak için devletçe verilen imtiyaz olarak tanınmakta ve aynı sözlükte bu imtiyaz karşılığı olarak devlete ödenen vergiye de «gedik» dendiği belirtilmektedir (5).

Tarama sözlüğüne göre «gedik» gereksinme, eksik tamamlamak, gereksinmelerin sağlanması biçiminde anlamlandırılmaktadır (6).

Bedros Efendi Keresteciyan'ın Fransızca-Türkçe sözlüğünde Fransızca olarak (7) «gedik» Patent; yararlanma yada taşınmaz bir yer içinde oturma hakkı (bu yer genellikle bir endüstriye tahsis edilmiş yerdir); belli bir süre söz konusu olmaksızın yapı-

(4) Hüseyin Galip; Kamus-u Hukuk; Cemal Efendi Matbaası, 1305.

(5) Orhan Hançerlioğlu; Ekonomik Sözlük; Remzi Kitabevi; 1976.

(6) Türk Dil Kurumu; Tarama Sözlüğü; Cilt III; 1967.

(7) Gedik: (1) Patente, (2) droit de jouissance ou d'occupation d'un immeuble (généralement consacré à un industrie), moyennant un arrentement perpétuel; ce mot serait difficilement tiré du verbe «gedmek» il représenterait plulât, croyons-nous le grec jouissance, possession, occupation.

lan yaşam boyu kiralama, bir taşınmazdan yararlanma; elmen (zilyet) olma, taşınmazı işgali altında bulundurmak orada çalışma biçiminde tanımlanmaktadır.

Türk Hukuk lüğatinde gedik «sanat ve ticaret edebilme salahiyeti» olarak belirtilmiştir (8).

«Gedik»in tanımı yukarıdakilerden daha geniş olarak «Hukukî İslamiye ve İstilahatı Fikhiye Kamusu»nda verilmiştir. Tanım şöyledir: «Gedik, bir kısım esnafa ve sanata mahsus olup daimi surette kalmak üzere isticar edilmiş mülk veya vakıf bir dükkân veya emsali bir akar içinde müstecirin malı ile ve mülk sahibinin veya mütevellinin izniyle yapılmış bazı binalardan, dolaplardan, raflardan ve içerisine konulmuş olan lâzımlı âletlerden ibarettir» (9).

Müdderris Ali Nazima'nın 1910 yılında yayınlanan Osmanlıcadan Fransızcaya olan «Lügat-ı Tefeyyüz»ünde gedik için şu anlamlar verilmektedir: Kertik, kesik; çentik, bir taşınmazın süresiz kiralanması.

Gerek Türk Hukuk Lüğatinde, gerek İstilahatı Fikhiyye'de ve başkaca sözlüklerde «gedik»in sözlük anlamı yanısıra hukuki tanımı verilmektedir. Ancak sözlük anlamı bu kadar değişik olan bu terimin iktisat ve hukuk bilimleri içine nasıl girdiği yeterince araştırılmış değildir. Süleyman Sudi Efendi «Defter-i Muktesit»inde bu hususta şu açıklamayı yapmaktadır:

«Gedik kelimesi türkçe olup eksik kelimesiyle telâffuz olunursa ikisi bir mânaya gelip yalnız olarak zikrolunursa mutlaka duvardan açılan bir yer manasına gelir. «Gedik» telaffuzunun destgâh (tezgâh) imtiyazı veya bir zanaat inhisarı gibi mânalarda kullanıldığı meselesine gelince: «Gedik» kelimesinin arapçası «Ferce» olup. Fercenin de arapçada şiddetten kurtulma mânasında kullanılmasına ve eski vüzerâ dairesinde müstahdem olan ağaların en mümtazlarına «gedikli ağa» denilmesine bakılınca inhisar'a, «gedik» demek yaklaşıyor. Binaenaleyh «gedik» denilen şey adeta bir imtiyaz demekten ibarettir ki sahiplerinin işleyeceği işi başkaları işlememek ve satacağı şeyi başkaları sa-

(8) Milli Eğ. Bak. Yayını, 1944.

(9) a.g.e., Ömer Nasuhi Bilmen, Cilt A, sh. 295; 1969.

tamamak şartıyla taraf-ı hükümetten verilen senedin icrai-ah-kâmıdır (10)».

Süleyman Sudi Efendinin «Gedikli Ağa» deyiminden esinlenerek «gedik» için verdiği anlam kuşkusuz bir yakıştırmadır. Esasen bunu kendisi de yukarıya aktardığımız görüşünde açıkça söylemektedir.

Sayın Prof. Hâzım Atıf Kuyucak da bu hususta şu görüşü ileri sürmektedir: «Memleketimizde «gedik» denilen bir hukuki müessese vardır ki esnaf teşkilâtından doğmuştur. Gedik mücerret bir mülkiyettir. Bu kelime tükçede bir yeri oyma manâsında olan «getmek» mastarından gelir. Hukuki bakımdan «gedik» muayyen bir sanat veya ticareti icra etme hakkıdır» (11).

Prof. Cevat Abdürrahim Gücün de «gedik» sözcüğü için şunları söylemektedir. «Sanat öğrenen çirak ve kalfalar san'at alât ve edevatına sahip olmadıkça dükkân açamazlardı. Usta kalfasına yerini bıraktığı zaman, dükkânı ona devrederken alât ve edevatını ona terk ederdi. İşte bu alt ve edevata «gedik» denirdi» (12).

Muhamî (Avukat) Bay Asaf da «Muhamat» dergisinde şunları belirtmektedir: «Herhangi bir san'atın icrasına mahsus olan alât ve edevata «gedik» denir. Örneğin çapa, kürek, küfe, «bostan gediği» ni; ibrik, havlu, ayna «berber gediği»ni; fıçı, çuval, dirhem, terazi de «Bakkal gediği»ni meydana getirir» (13).

«Gedik»ten söz eden başka bir yapıt rahmetli Ord. Prof. Nihat Sayar'ın «Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları» adı altında yayınlanan yayındır. Sayın Sayar bu hususta şunları söylemektedir: «Gedik usulü, ticaret ve sanat dallarının, bu dallarda çalıştırılan makine ve tezgâhların, usta, kalfa ve çirak sayılarının sınırlanması demektir» (14).

(10) a.g.e., Cilt 1; sh. 99. Ayrıca bak: Mecelle-i-Umur-u Belediye; Osman Nuri (Ergin); İst. Belediyesi Kütüphanesi Osman Nuri Ergin Kitaplığı, No. 0/2456/1, Cilt I, 18. Fasil, sh. 652.

(11) H.A. Kuyucak; İktisat Dersleri, ikinci basım, sh. 98. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, No. 113; Sermet Matbaası, 1960

(12) C.A. Gücün; Nazari ve Ameli Hukuk Davaları; Birinci kitap; s. 494; Cumhuriyet Mat. İstanbul, 1944.

(13) Asaf; Muhamet; Beşinci sayı; sh. 167, 1922

(14) Sayar; a.g.e.; İst. İ.T.İ. Akademisi, Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları; No. 281; sh. 196; 1977.

Yukarıda yaptığımız bu açıklamalar «gedik» sözcüğünün gerçek anlamını vermekten uzak bulunduğu gibi, bu sözcüğün iktisât ve hukuk literatürüne nasıl girmiş olduğunu da belirtmemektedir. Bu hususta doyurucu bir kanı'ya sahip olabilmek için izlenecek en doğru yol kuşkusuz en eski türkçe metinler üzerinden inceleme yapmaktır. Nitekim biz bu yöntemi uygulayarak «gedik» sözcüğünün gerçek anlamını bulmaya çalıştık.

«Gedik» sözcüğünün geçtiği türkçe metinli yapıtların en eskisi öyle sanıyoruz ki «Kelile ve Dimne» nin 14. yüzyıl çevirisidir (15). Bu 14. yüzyıl türkçe çeviri yapıtında, «gedik» yukarıda belirtilen biçimde eksik, noksan, yarık, deşik, çentik, kesik anlamında değil, gereksinme olarak kullanılmıştır.

Bu yapıttan iki örnek vererek durumu açıklayalım :

«Balıkçılar cevap verdi Kim : Nite kaygulu olmayın kim ben dirlik sebebin şunu edinmek idim kim hergün bir iki balık tutar idim; Kanaat ile dirlik eder idim, onun ile gediğim düzüldü; balıklar dahi ol kadar eksilmez idi (16)».

İkinci bir örnek :

«Padişahlık hükmünün farızalarından birisi oldur kim işinin eksikliklerinin bitirmeye ve gediklerin düzmeye ivmeklik ve dürüşmek göstere» (17). «Kelile ve Dimne»den aktardığımız yukarıdaki satırlara göre; «gedik» sözcüğünün halk dilinde kullanılıp yapıtlara geçişinin enaz altıyüz yıllık bir geçmişe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda verdiğimiz örneklerden birincisi, birkaç balıkla gereksinmenin tamamlandığını; ikincisi de padişah buyrultusu olarak gereksinmelerin çabucak tamamlanması gerektiğini belirtmektedir. Böylece «gedik» sözcüğünün türk dili içindeki gerçek anlamının gereksinme olduğunu saptamış bulunuyoruz.

14. yüzyıldan sonra «gedik» sözcüğü temel anlamını korumakla beraber, daha geniş, yada daha dar, hatta gerçek anlamının karşıtı olarak da kullanılmıştır.

(15) Kelile ve Dimne; 14. yüzyıl türkçe Çev. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli Bölümü, 1897 numarada kayıtlı.

(16) İbid; sh. 34, Ayrıca bak. TDK. Tarama Sözlüğü cilt III; sh. 1623; 1967.

(17) İbid; sh. 42. Ayrıca bak. TDK. Tarama sözlüğü cilt III; sh. 1622; 1967,

Örneğin bir mesleğin, bir zanaatın yerine getirilmesi için gereksinme duyulan, aygıtlara «gedik» denildiği gibi, içinde bir ticaret bir zanaat yapılan dükkân, mağaza, depo da bir mesleğin gereksinmesi olduğu için böyle taşınmazlara da «gedik» denilmiştir.

Durumu şöylece açıklığa kavuşturalım: Marangozluk için gerekli bıçkı, keser, gönye, tezgâh vb. eşya «marangoz gediği» bakkallık için gerekli terazi, ağırlık ölçüleri, raflar, kutular vb. eşya «bakkal gediği»; ocak, fincan ve tabaklar, masa ve sandalyeler «kahveci gediği»; özetlersek her mesleğe özgü aygıt, o mesleğin gediği sayılmıştır.

Bir halk deyimi olan «gedik» sözcüğü geçen zaman içinde kapsamını genişleterek taşınmaz malları da içine almış ve belli bir zanaatın, ticaretin, bir mesleğin yapıldığı taşınmaza da «gedik» denmiştir.

«Gedik» sözcüğü eşyaya özgü bir deyim iken 14. yüzyıl ikinci yarısından sonra belli bir zanaat, ticaret, yada mesleğin belli kişilerce belli yerlerde yapılması yolunda verilen imtiyaz, yetki anlamına gelmeye başlamışsa da o dönem buyrultularında «gedik» sözcüğüne rastlanmamaktadır. Bununla beraber sonraki yüzyılların fermanlarında, kaçı sicillerinde aynı imtiyazı kapsayan uğraşlara «gedik» dendiği açıkça belirtildiğine göre, adı geçmese de gediklere ilişkin yazılı hukuk kurallarının 14. yüzyıl içinde uygulama alanı bulduğu anlaşılmaktadır. Bu yolla Osmanlı İmparatorluğunda zanaat, ticaret ve kimi mesleklerin yapılması «Tekelciliği» doğurmuştur.

III. TARİHİ GELİŞİM

Osmanlı döneminde zanaat, ticaret ve kimi mesleklerin yapılmasında tekellilik devlete gelir sağlama amacından kaynaklanmıştır. Fatih döneminde izlenen iç siyasetin mali işlere ilişkin yönlerinden birisi de kimi zorunlu gereksinme maddelerinin tekel'e ve narha bağlanmış olmasıdır. Bu gereksinme mallarının başında tuz, sabun ve mum gelmekteydi. Bu ve bunun gibi zorunlu gereksinme malları iltizam'a verilmek suretiyle tekel'e bağlanmıştır. O dönemde çok sıkı uygulanan bu sistem için ağır yaptırımlar getirilmişti. Örneğin karası vilâyetinden kızılca tuzu satılması emrolunan yerlere başka yerlerden tuz getirenler

olursa bunu getirenlerden para cezası alınıyor, olayı görüp te haber vermeyen kethüda ve naipler ise idam cezasına çarptırılıyordu (19).

İltizam'dan söz etmişken bir hususu hatırlatmakta yarar görüyoruz: Osmanlı döneminde «Mülkiyet» ve «Mülk» egemenlik anlamında kullanılırdı. Hazineye gelir sağlamak da bu egemenlik içindeydi. Devlet bu husustaki egemenlik hakkını geçici yada sürekli olarak gerçek kişilere devrederdi. Örneğin bir dirlik yada maaş karşılığı vergi toplama işi kişilere verilirse bu yönteme «emanet usulü»; Eğer vergi toplama hakkı, artırma yoluyla verilirse buna «iltizam usulü» denmiştir. İltizam hakkı sahipleri, yani mültezimler adeta vergi toplama müteahhidi olmaktaydılar.

Eğer devlet bir vergi karşılığı kimi zanaat ticaret ve meslek faaliyetinde bulunma imtiyazını kişilere verirse buna da «gedik usulü» denmiştir (20).

Bu kısa açıklamadan şu anlaşılıyor: Gediklerin hukuk içinde yer alış nedeni devlete gelir sağlama amacından kaynaklanmakta ve babadan oğula geçecek biçimde olan çalışma hakkını, belirli kişilere belli yerlerde kullanmaları kaydıyla devlet vermektedir. Bu yöntemle devlet, hem gedik sahibini gözetimi altında bulundurmuş hem de fiyatların oynaklık göstermesini önlemiştir. Ancak, vergi veren zanaat, ticaret ve meslek erbabını korumak için de bunların sayılarını sınırlı tutmuştur.

Kimi kayıtlarda zanaat, ticaretin yapılmasının tekel altına alınmasını 1140 (1724) tarihinden başlatıldığı ileri sürülmekteyse de bu tarihten çok daha önce (adı söz konusu edilmeksizin) gedik usulünün uygulandığı gediklerin kadını, alm-satımını tescil eden İstanbul Kadılığı kayıtlarından anlaşılmaktadır. Örneğin 1004 (1598) tarihli bir buyruktu da şunları görmekteyiz :

«İstanbul, Galata ve Üsküdar Kadılarına hüküm ki: Daha önce Dersaadetimde başdefterdar olan kişi zahire, narh ve gemiler ile eksik mal satanların ve eskidenberi dükkân sahibi olan-

(19) Prof. Dr. Selçuk Trak; İktisat Tarihi; 1973; Bursa İ.T.İ. Akademisi Yayını

(20) Prof. Niyazi Berkes; Türkiye İktisat Tarihi; Cilt 2; sh. 219.

ların dışında yeni dükkân açanların ve koltukçuların (21) cezalandırılması ile memurdur. Bunların haklarından gelinmek üzere emredup buyurdum ki:

Narhtan eksik satanları ve eskiden beri dükkânı olanlardan maada yeniden dükkân açanları ve koltukçuları başdefterdar götürmek istediği zaman ona bu kişileri teslim ediniz ki cezalandırılıp haklarından geline. Yağ, bal ve zahireyi İstanbul'da cari fiyattan eksigiine sattırmayasız ve gemileri gizlice boşaltırmayasız. Bu hususları herkese duyurasız. Başdefterdara yardımında bir dakika bile geçirmeyesiz ve aksine hareket etmekten kaçınasız. Sene 1004».

Bu padişah buyrultusunda «gedik» sözcüğü geçmemekle beraber gedik tekelliliği açıkça ifade edilmektedir.

Bir zanaatın, ticaretin yada mesleğin yapılmasına dayalı tekelliliğin varolması için kuşkusuz bir Buyrultuya gereksinme vardı. Yani bir meslekte gedik olması için Padişah fermanının bulunması şarttı. Fatih Sultan Mehmet döneminden Tanzimat-ı Hayriyye'ye kadar süren dönem içinde uygulanan bu tekelliliğin yaratılmasının belli başlı nedeni devletin her türlü gereksinme mallarının fiyatlarında artış ve eksilme yapılmasını önlemek için narh'a başvurularak hangi esnafın ne gibi eşya üretmekte ve satmakta olduğunu yakından kontrol etmesine dayanıyordu.

Gedik müessesesine ilişkin işlemler önceleri «ihtisap Nazırları», «Esnaf Kethüdarları» tarafından yürütüldükten sonra hüccet, senet, suret yada tezkireye bağlanmıştır; daha sonraları da vakıf ve mülk gedikler için senetler verilmiştir (22).

«Gedik» müessesesi kimi meslek, zanaat ve ticareti belli kişilerin tekeline bağlamış olmasından ötürü rekabet büyük ölçüde ortadan kalkmış ve esnafın keyfi davranışları halkı rahatsız etmeye başlamıştır.

1789 tarihinde Padişah olan Sultan 3. Selim gediklerin sakın-

(21) Esnafın belirli ve sınırlı olan dükkânlarının dışında başka yerlerde, köşede bucakta açılan dükkânlara «koltuk» ve bunları işletenlere de «koltukçu» denirdi (Bak. Mecellei Umur-u Belediye).

(22) Muhamat; sh. 166.

calarını görüp bunların kaldırılmasına ilişkin işlemler yapılmasını emretmişse de başarıya ulaşamamıştır.

Yine Üçüncü Selim Babı Âli'ye gönderdiği bir hattı hümayunda gedikler için şunları belirtmektedir.

«Eşyaların bahalası ziyade olduğunun sebebini sual ettim. Gelen şeylerin her cinsini bir esnaf kenduya hasredüp, fermanlar yaptırıp âharı (başlarını) menetmekten neş'et edermiş. Erzak makulesinde bu nizam mani değil. Vakıa her isteyen alsa vaktiyle zahire bulunmaz. Lâkin sebze ve etin madrabazlara ve eşya-ı sairenin, ezcümle engürü şalısı ve bunun emsali şeylerin birer esnafa mahsuriyeti (bağlanması) ve âharın bey'üşirâ edememesi (alım-satım yapmaması) ne için olsun? Havayıcı zaruriyeden (zorunlu gereksinimden) olup vaktiyle bulunamaması ibadullaha (insanlara) muzir olan şeylerden ton yağı gibi ve emsalinin nizamları dursun. Saîr misulluların kayıtlarını birer birer ihraç ettirüp, bekası muzir olanları huzuruma arz ile kayıtlarını terkin ittiresin. **Nizam deyü yaptıkları nizamsızlıktır.** Bunların cümlesine ibadullah rehnedar olmayacak cevhile nizam verilmek matlubumdur. Gereği gibi dikkat oluna» (23).

Bu ferman kapsamından da anlaşılacağı gibi gediklerin belli ve sayıları sınırlı kimselere sağladığı hak, rekabeti ortadan kaldırdığı için fiyatların keyfi yükselmelerine ve üretilen malların kalitelerinin düşmesine neden olmuştur. Fatih döneminde sıkı piyasa kontrolü fiyat yükselmelerini önlemişse de III. Selim döneminde bu kontrol'un yeterince yerine getirilmediği yukarıya aktardığımız fermanla da belirtilmektedir.

Üçüncü Selim'den sonra da gediklerin durumu değişmiş değildir. 1839 tarihli Tanzimat ve 1856 tarihli İslahat Fermanları açıkça gediklerin ortadan kaldırılmasına ilişkin hükümleri kapsamamakla beraber mevcut kapitülasyonlara ilâveten özellikle 1839 tarihinden sonra Osmanlı hükümetiyle avrupa devletlerinin çok kurnazca aktetmiş oldukları gümrük ve ticaret muahedeleri gediklerin yer yer ortadan kalkmasına neden olmuştur. Bu muahedeler gereğince avrupalı tüccarların kendi gemileri ile memleketimize serbestçe eşya getirebilmeleri ve bu yabancı tüccarların yurdumuzda yerli tüccara oranla daha fazla korunmuş

(23) Bak. İstanbul Kadılığı Sicili; No. 98.

olmaları ve Gülhane Hattı Hümayunu ile her yönden herkes arasında eşitlik ilân edilmiş bulunması mevcut esnaf teşkilâtını ve dolayısıyla gedik ve tekel usulünü temelinden bozmuştur. Sanayileşmiş avrupa ülkelerinden yurda serbestçe sokulan fabrika ürünü mallar memleketimizin el sanayiini kökünden sarsmış, bunun sonucu olarak da gedikler eski güçlerini kaybeder olmuştur (24).

Gedikleri ilk kez sınırlamaya tabi tutan yasal hüküm 8. zilhicce. 1277 (1860) tarihli nizamnamedir. Bu nizamnamenin çıkarılmasına neden olan ve kimi zanaat, ticaret ve mesleklerin belirli kişilerin tekelinde olmasının sakıncalarını belirten Padişah buyrultusu 2. zilkaide. 1276 (1859) tarihini taşımaktadır. Bu buyrultu şu görüşleri kapsamaktadır:

«Gedik tabir olunan şey aksamı adideye münkasem ve her biri bir tarafa merbut ve ait olarak, bunlardan bazıları inhisarlı ve bazıları «havai» olup buldukları idarenin pek de yolunda ve taht-ı rabita ve hakkaniyetinde olmadığı gibi ait olduğu vakıflarca dahi tetimmatı pek cüz'î şey olduğundan ve serbesti ticaret icabınca inhisarın lağvı ve sairelerin dahi tadili lâzimededen olup ancak lağv-ı inhisarda gedik bulunduğu kıymet muhafaza edilmemiş olacağından ve külliye bağv suretinde dahi gedik tabiri ile halkın bir hayli para vererek almış oldukları itibar sakıt ve bu sebeple bir hayli zararı müeddi ve bil'ahare bazı meretebe müsted'iyat ve sada'yı daî olacağından patent usulünün icrasında derununda inhisarlı veyahut havaî gedik bulunan dükânların sülüs veya nısf resim alınmak gibi imtiyazlı gediklerin muhafaza kıymetlerine bir hal ve çare bulunması lüzumuna mebni bulunan bil'etraf mülahazası zımında islahat-ı Maliye Komisyonuna havale kılınan maslahattan bulunup, fakat şu halde yani gedik keyfiyeti hukuk-ı tasarrufiyeyi ihlâl ve muamelât-ı nâsı tazyik eder şeylerden olup bu misillü inhisarın bekası ise herhalde aranılması elzem olan menafii umumiyeye muzir olduğundan başka, Tanzimat-ı Hayriyye zamanında müesses olan Kaideye ve Uhd-u mavcudeye muhalif bulunma sebebiyle hiç olmazsa ilerdeki zamanlarda olsun arkası alınmak için maa baad gerek maliye ve evkaf hazineleri ve Darphane ve Mekteb-i Tıbbiye tarafından ve gerek müstesna vakıflar canibinden müced-

(24) O.N. Mecellei Umur-u Belediye, sh. 660 vd.

deden gedik itâ olunmamak ve havaî gedikler mahlûlatı satılmak üzere iktizasının ifadesin himmet eyleyeler».

Bu padişah buyrultusu üzerine 8 zilhicce 1277 (1860) tarihli nizamname yürürlüğe girmiştir. Bu nizamnamenin «mukaddime» si aşağıya aktardığımız çok dikkate değer hükümleri kapsamaktadır :

«Bilcümle gedikâttan (gediklerden) dolayı enva-i müşkilât çekilmekte olduğundan Fî ma'baad (bundan sonra) gedik ihdas olunmaması ve havaî gediklerin muhlûlatı dahi satılmaması, Meclis-i Âli-i Tanzimat ve Meclis-i Mahsus-u Vükelâ kararı üzerine şerefsadir olan İrade-i Seniyye-i Padişahi İcab-ı Alisince Usul-ü nizam ittihaz olunmuş olmasıyla gerek eklâm (kalemler) ve mehakim-i şer'iyye tarafından, gerek Evkaf-ı Hümayun Hazine-i Celilesi Canibinden mücaddeden (yeniden) gedik itibariyle senet verilmek kat'iyyen memnu olduğu misillü, mehakim hüccetiyle veyahut kalem suretiyle müstakillen veyahut bir hisse-i muayyinesi (belli bir payı) mülkiyet, ve ma'dası Vakfiyyet ve hile tasarruf olunmakta bulunan gedikler için dahi eshabi yedinde olan hüccet ve suretinin tebdili ile hazine-i merkumeden vakfiyyet üzere senet itası asla caiz olmayacağından, mülkiyette kalmış olan gedikâttan maada İstanbul ve bilâd-ı selâse'de (25) kâin bilcümle gedikt-ı memlûkenin muamelât-ı hususatı bir mahkemeye rapı ve tahsis kılınmasında mazbutiyet ve enva-i muhassenat görülmekte olduğundan gedikât-ı mezkûrenin mubaya ve hususat-ı sairesi bundan böyle yalnız İstanbul mahkemesinde icra ve tesviye olunmak üzere karar verilmiş olmasına binaen zikrolunan gediklerin muamelâtı ve mehakim-i şer'iyyenin ifa edeceği vezaifi, mevad-ı ati-ül beyan ile tahdit ve tayin olunmuştur» (26).

Bu nizamname eski gediklerin varlığını sürdürmekle beraber 1247 (1831) tarihinden sonra kurulmuş olup'ta, kuruluş kaydı ele geçmeyen gediklerin muteber tutulmayacağı ve bu nizamname tarihinden sonra yeniden gedik kurulamayacağı gibi sınırlayıcı hükümler getirmiştir (27).

(25) Bilâd-ı Selase; Eyüp, Üsküdar ve Galata Şer'i Mahkemelerinin yargı alanı içinde bulunan bölgelere denirdi.

(26) Birinci Tertip Düstur; sh. 258.

(27) Bu Nizamname birinci tertip Düstur'da arap harfleriyle yayınlanmış

Gedik ve tekel sisteminin 1860 tarihinde bu nizamname ile resmen kaldırılmış olmasına karşın 15 kânunusani 1282 (15. Ocak. 1865) tarihinde saka gedikleri için 17 maddeyi kapsayan bir nizamname daha yayınlanmıştır.

İstanbul'daki saka gediği, belli çeşmelerden süvari veya piyade belli suçuların su taşıma tekelini ellerinde buldurmalarına dayalı bir sistemdi. Kimlikleri Şehir Emanetince de bilinen sakalardan başka hiç kimsenin gediğe bağlanan bir çeşmeden evlere su taşınması olanağı bulunamazdı. Yukarda sözünü ettiğimiz saka nizamnamesi, saka'lık mesleğini yazılı bazı kurallara bağlıyordu.

Gedik müessesesi 16 Şubat 1328 (1913) yılına kadar devam etmiş ve «Gediklerin ilgası Hakkındaki Kanunu Muvakkat» ile İstanbul'da ve bilâd-ı selâsede gedik sona erdirilmiştir. Sözü edilen Kanun 16 Şubat 1328 tarihinde Padişah Mehmet Reşat tarafından imzalanmış, ve o dönemin Resmî Gazetesi olan Takvimi Vakayi'de 21 Şubat 1328 tarihinde yayınlamıştır.

Burada, kannların yürürlüğe girişi ile ilgili çok dikkate değer bir hususa değinmek istiyoruz:

Bilindiği üzere bir kanunun yürürlüğe girmesi için kesin-kez yayınlanması şarttır. Bu genel hukuk kuralı 1912 yılında da işlerliğini korumaktaydı. Nitekim 2 Haziran 1327 (1912) tarihli «Kavanin ve Nizamatin Usulü Neşr ve İlâni Hakkında Ka-

olduğundan, yapılacak incelemeleri kolaylaştırmak için hükümleri burada belirtmeyi de gerekli gördük. Bu nizamname şöyledir:

Ber Vechi Mülkiyet Tasarruf Olunmakta Bulunan Bir Nevi Gedikler Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamnamedir.

Madde 1 — Eyüp ve Galata ve Üsküdar mahkemelerine merbut olan dühancı (tütüncü) gediklerinden maada İstanbul ve bilad-ı selâsede (Eyüp, Üsküdar ve Galata'da) kâin ber vechi mülkiyet tasarruf olunmakta bulunan her nevi gediklerin rehninden başka mübayaa ve ikrar-ı mülk ve hibe misillü kâffe-i muamelâtı ve vuku bulan muhakematı, münhasıran ve mahsusan İstanbul mahkemesinde icra ve iktiza eden ilâm ve hüccet-i şer'ileri yalnız mahkeme-i mezkûre tarafından ita olunacaktır.

Madde 2 — Eyüp ve Galata ve Üsküdar'da bulunan dühan gediklerinin rehninden maada bey've hibe gibi kâffe-i muamelât ve muhakematı kema-fis-sabık (eskiden olduğu gibi) buldukları belde mahkemesine mahsus ve merbut olacaktır.

nun»nun 4. maddesinde «bir kanun ve nizamın hükmü, ikinci madde hükmünce Takvim-i vakayi (Resmi Gazete) ile neşrinden sonra olmak üzere derununda tasrih ve tayin olunan zamandan itibaren memalik-i Osmaniye'nin her tarafında mer'i-yül-icradır» hükmü bunu açıkça belirtmektedir. Oysa, «Gediklerin ilgasi Hakkındaki Kanun-u Muvakkat»ın 12. maddesi şu hükmü taşımaktadır: «İşbu Kanunun hükmü iradei seniyye (Padişahın imzalaması) tarihinden itibaren mer'i olacaktır».

Sözünü ettiğimiz kanun padişah tarafından 16 Şubat 1328 tarihinde imzalanmış, Takvim-i vakayi'de ise 21 Şubat 1328 Tarihinde 1392 numaralı sayıda yayınlanmıştır. Şu duruma göre bu kanunun yürürlüğünün 21 Şubattan önce olmasına yasal olanak olmamasına karşın bu yasanın 12. maddesinde düşülen adli hata böylesine bir sonucun doğmasına neden olmuştur. O dönemde aynı hata «Eşhası Hükmiyenin Emvali Gayrimenkuleye Tasarruflarına Mahsus Kanunu Muvakkat»te de yapılmıştır.

Kısaca belirtmeye çalıştığımız bu hususla usulcü meslekdaşlarımızın ilgileneceklerini umarım.

Madde 3 — Kısmet-i Askeriye mahkemesiyle (miras işlerini yürüten mahkeme) mahakkim-i sairede bulunan eytam (babaları ölmüş çocuklar) ve kibar büyük yaştakiler) emvali ile nukud-u mevkufeden istidane eden (borç para alan) eşhas senedat-ı mutebere ile sahiha uhde-i temellüklerinde olup bir mahalli muayenede mustakar olan gedikleri deynleri (borçları) mukabelinde rehnedeceklerdir ve böyle rehin icrası İstanbul mahkemesine mahsus olmayıp herhangi mahkemede edâne (borç ödeme) ve istidane icra olunur ise rahin hücceti dahi ol mahkeme tarafında itâ olunacaktır ve on yedinci maddede beyan olunacağı vechile gedikât-ı memlûke için mücaddeden tutulacak defterin kaydı bâlâsına şerh verilmek üzere bilad-ı selâsede kâin dühancı gediklerinin rehin ve fekkinde buldukları belde mahkemesine ve gedikât-ı sairenin rehin fekkinde dahi İstanbul mahkemesine ilm-ü-haber verilecektir.

Madde 4 — İstanbul ve bilad-ı selâsede kâin bilcümle gedikât-ı memlûke eshabından vefat edenlerin terekeleri mehakim-i şer'iyye nizamnamesi ahkâmı iktizasınca hangi mahkemenin hududu dahilinde ise ol mahkeme tarafından tahrir olunup, fakat böyle terekelerde zuhur eden gedikat, birinci maddede beyan olunan gediklerden ise irsen (miras yoluyla) intikal ve mubayaa ve izin hüccetleri İstanbul mahkemesinden; ve eğer ikinci maddede beyan olunan gediklerden ise, buldukları belde mahkemelerinden tanzim olunmak üzere terekeleri tahrir eden mahkeme tarafından İstanbul ve biald-ı selâse mahkemelerine ilm-ü-habr itâ olunacaktır.

Madde 5 — Gedikât eshabından biri, ber-vech-i mülkiyet müstakillen

16 Şubat 1328 tarihli Kanun hükmüne göre; İstanbul, Eyüp, Üsküdar ve Galata'da taşınmaz mala bağlı olarak kurulmuş gedikler bu kanunun yürürlüğe girmesiyle beraber lagvolunmuş, taşınmaz mal dışında bazı çarşı ve sokak köşelerinde kurulmuş gedikler de bedelleri İstanbul Belediyesince ödenmek üzere tamamen ortadan kaldırılmıştır (Mad. 1). Gedik ile gediğin yerleştirilmiş olduğu mülk, aynı kişinin malvarlığında ise, bu durumda gedik ortadan kaldırılıp, mal sahibine «gedikten döndürülmüş bir bab dükkân» kaydıyla yeniden tapu verilmiştir. Çok kez gedik ile mülk ayrı ayrı kişilerin tasarruflarında bulduğundan ve gedik sahibi bir başkasının taşınmazını bir kira bedeli karşılığında işgal eder olduğundan böyle durumlarda kanun, gedik sahibine bir üstünlük tanımıştır; bu üstünlük şu koşullarla yerine getirildi: Gedik sahibi işgal ettiği taşınmazın tapulu maliki oldu ve asıl malikin mülkiyet hakkı olan isteğine bakılmaksızın üzerinden alındı. Buna karşılık gedik sahibi asıl malike bir bedel ödemek zorunda bırakıldı. Bu bedelin belirtilmesi de şö-

veyahut bir hisse-i muayyinesi uhde-i tasarrufunda bulunan gediği bey' etmek üzere mahkemeye geldiğinde bayiin yedinde ihticaca salih mahkeme hücceti veya kalem sureti ve bin ikiyüzkırk yedi tarihinden mukaddem tarih ile müverrah (Tarihi konulmuş) senedat-ı atıkası var ise görülerek ve bey' olunacak gedik'in mensup olduğu esnaftan tahkikat-ı muktaziye icra olunarak bayiin ol gediğe sahihan mutasarrıf olduğu tahakkuk ettikten sonra esnaf kethüdası hazır olduğu halde bayiin takriri alınıp müşteri yedine hüccet verilecektir.

Madde 6 — Bayiin yedinde mahkeme hücceti veya kalem sureti gibi ihticaca salih senedi olmadığı veyahut kırkyedi (1247) tarihinden muahhar tarih ile hüccet veya suret misillü senedi olup da tarih-i mezkûrdan mukaddem tarih ile senedat-ı atıkası bulunmadığı halde sicilât ve kuyud-u eklâma müracaat olunarak bey' olunacak gediğin mezkûr kırkyedi tarihinden mukaddem tarih ile kaydı bulunduğu surette maddesi sabıkada beyan olduğu veçhile tahkikat-ı muktaziyye ifa ve ba'de (sonra) esnaf kethüdası hazır olduğu halde mübayaası icra olunacaktır.

Madde 7 — Gediğin tasarrufuna medar olmak üzere ibraz olunacak ihbar hüccetleri ihticaca salih senet makamında tutulmayıp kırkyedi tarihinden mukaddem tarih ile yalnız ihbar hücceti veyahut ol tarih ile kaydını ibraz edenlerin temellük iddiasında buldukları gediğin ne suretle uhde-i tasarruflarına geçmiştir ve kimlerde tedavül edilmiştir ve ne vakitten beri tasarruf olunmaktadır ve mülk sahiplerine ne miktar kira verilmektedir mülk sahipleri behemehal hazır olduğu halde esnaftan vesair erbab-ı vukuftan etrafıyla tahkik ve tetkik olunarak ve hasb-el-icap (durum dolayısıyla) mahalline memur-u mahsus dahi gön-

le yerine getirildi: Eğer o taşınmazın kira bedeli belli ise yıllık icarın her üç kuruşu yüz kuruş sayıldı. Böylece kira bedelinin her üç kuruşuna yüz kuruş ödeyen gedik sahibi binanın mülkiyetini üzerine alma olanağına sahip oldu. Eğer binanın kira bedeli belli değilse, bu durumda taşınmazın tahrir kıymetinin ve yeni tahrire girmeyen yerlerde tahmin edilecek değerinin otuzda biri mülk bdeli sayıldı. Bu bedel gedik sahibi tarafından tamamen ve bir defada ödenirse tapu dairesi veznesinde saklanır ve taşınmazın sahibinin başvurusu üzerine kendisine teslim edilir. Taşınmazın değerinin otuzda biri bir defada ödenemezse o yer bu bedel karşılığı taşınmaz mal rehnine bağlı sayılır; borcun ödenmesiyle de gedik sahibi o taşınmazın gerçek maliki olurdu.

IV. GEDİK MÜESSESESİNİN KÖYDÜĐÜ SINIRLAMALAR - VERDİĞİ İMTİYAZLAR (AYRICALIKLAR)

A — SINIRLAMALAR

Yukarıda da kısaca değindiğimiz gibi gedik, belli kişilere tanınan bir imtiyaz olmakla beraber, bir takım sınırlamalar (takyitler) da getirmiştir:

a) Gedikler biteviye sınırlı ve belirli tutulmuştur. Fatih döneminden beri, halkın zarar görmemesi için her gereksinme mallarına narh konmuş ve narha uyulup uyulmadığının kontrolü için hangi esnafın ne gibi eşya satabileceği ve bu esnafın ilin neresinde ticari faaliyette bulunacağı da kural'a bağlanmıştır. Bununla hükümet paraya sahip olan herkesin ticaret yapmasını engellediği yeteneksiz kimselerin bir sanat ve meslek faaliye-

derilerek ol gedığın kıdem ve istikrarı ve temellük iddiasında bulunanların sahihan tasarrufları tahakkuk ve tebeyyün eyledikten sonra mübayaa ve hususat-ı sairesi icra olunacaktır ve ber minval-i muharrer (yazıldığı yolda) icra olunan tahkikat, verilecek senetlerde tahsil ve hikaye kılınacaktır.

Madde 8 — İstanbul ve bilad-ı selasede kâin uncu ve fırancalacı ve ekmekçi ve dühancı gediklerinden maada asla elde senedi ve eklam ve sicillata kaydı olmayan veyahut kırkyedi tarihinden muahhar tarih ile senet kaydı olup ta tarih-i mezkurdan mukaddem tarih ile senedi ve kaydı bulunmayan gediklere katiyen itibar olunmayarak ve esnaf ve

tinde bulunmasını yasaklamıştır. Keza müslümanların ve bu dinden olmayanların yapacakları ve yapamayacakları işlerle, bunların nerelerde faaliyette bulunacakları belirtilmiştir. Üçüncü Selim'in İstanbul Kadılığına şu buyruktusu dikkate değer bir örnektir:

«İstanbul şehri derununda dükkancı frenk olmayıp, onlara Galata tarafı mahsus iken şimdi hekim ve ispenciyar (eczacı) ve tuhfeci (hediyelik eşya satıcısı, tuhafiyeci) diyerek Bahçekapısı etrafı bütün frenk kıyafetinde dükkancı olmuş. Hatta Divanyolunda dahi var. İktiza edenlere muhkem tenbih olunup taharri olunsun. Her kimin dükkânında bulunur ise seddolunup (kapatılıp) gediği mirinden zaptolanacağı bildirilsin. Velhasıl buna bir güzel nizam verilip bir dahi İstanbul'da frenk kıyafetinde dükkancı görmeyim.»

1200 (1784) tarihli başka bir buyruktuda da şu hüküm yer almaktadır :

«Feth-i Hakaniden beri kantarcı esnafı Asitane-i Aliyyede (İstanbul'da) ancak «odun kapısı» dahilinde kâin ve cümlesi onyedî adet dükkâna münhasır olup zikredilen dükkânlar dahi herkese kâfi olduğundan, gayrı dükkânlarımız birbirinden ayrı olmayıp bir mahalde ve her bir kantar imal edildikten sonra ket-hüdâ ve ihtiyar marifetilye ayâr olunmak eski bir mer'iyet kaidelerimizden olup bu ana gelinceye kadar bu yerlerden başka yerlerde ve bilâd-ı selâsede kantarcı dükkânı açılmadığı halde Elhac Mustafa, mevzuu bahis mahalde esnafımız ile bir yerde işlemeyip eski nizama muhalif olarak dükkân ihdas ettiği gibi ayarsız sahte ölçülü kantar imal etmiş ve halkın her cihetten zarar görmelerine sebep olmuştur (İstanbul Kadılığı Sicili; No. 65).

Bir mesleğin belli bir sayıda dondurulmasına ilişkin iki fermanı, yine İstanbul kadılığı sicilinden naklen veriyoruz :

mülk sahiplerinin tasdiklerine bakılmayarak bu makule gediklerin mübayaa ve muhakeme ve hususat-ı sairesi için hiç bir taraftan ilâm ve hüccet misilü senet itâ kılınmayacaktır ve bu makule gediklerin müstakar olduğu mahalden ihracına mülk sahiplerinin selâhiyeti olacaktır.

Madde 9 — İstanbul ve bilâd-ı selâsede kain uncu ve ekmekçi ve fırancalacı ve dühancı gediklerinde dahi beşinci ve altıncı ve yedinci maddelerde beyan olunan ahkam icra olunup fakat gedikât-ı mezkûre için kırkyedi tarihinden işbu yetmişyedi (1277) tarihine gelinceye kadar

«Nefs İstanbul, Eyüp ve Galata ve Üsküdar mülhakatında bulunan enfiyeci dükkânı gediği doksan dört adet olup bundan fazla ve noksan olmaması ve mülk sahipleri taraflarına ait kiralarının artırılıp eksiltilmemesi ve bütün gediklerin eshabı inzibat ahvalleri zımında yekdiglerine kefil olarak içlerinde ölenlerin gedikleri adiyen evlâtlarına intikal edeceğinden enfiye mukataasına borcu çıkarsa evladından; evladı borcunu ödeyemezse intikal eden gediği esnafı marifetiyle isteyene fûruht olunarak (satılarak) borç ödnir. Eğer bu da kâfi gelmezse üst tarafı kefalet yolu ile esnafı tarafından tazmin ile tamamen tediye ettirilmesi ve borçlu olarak çocuksuz vefat edenlerin kezalık uhdelerinde bulunan gedikleri esnafı marifetiyle satılıp elde edi-

verilmiş olan eklâm suretlerine dahi itibar olunup icra kılınacak tahkikat üzere mübayaa ve hususat sairesi icra olunacaktır.

10 — Mülkiyette kalmış olan bilcümle gedikâtın hibe ve intikal ve rehin misillü hususatiyla muhakemat-ı vakiasında beşinci, altıncı ve yedinci ve sekizinci ve dokuzuncu maddelerde beyan olunan ahkâm ve muamelat tamamıyla icra olunacaktır.

Madde 11 — Esnaf kethüdaları hazır olmadıkça ve yedlerinden il-mühâber alınmadıkça ve vech-i mülkiyet tasarruf olunmakta bulunan gediklerin mübayaa ve hususat-ı sairesi icra olunmayacaktır.

12 — Evamir-i Aliyye veya kalem ilm-ühaberî ile her vech-i mülkiyet tasarruf olunmakta olup mahalleri, mezkur evamir ve ilmü haberde tayin olunan veyahut mahalleri gösterilmeyerek yalnız adetleri tasrih kılınan gedikler hakkında mevad-ı sabıkada beyan edilen muamele tamamile icra olunacaktır.

Madde 13 — Bilcümle gedikât-ı memlûke için verilecek hüccetlerde gedikât-ı mezkûre müstakar olduğu mahallerin kadim mülk kirası ne miktar ise tasrih ve hudud-u erbaası ve tevabi ve levahık-ı kadimesi (eski eklentileri) dahi beyan olunacaktır.

Madde 14 — Gedikat eshabının rıza ve muvafakatleri munzam olmadıkça kadim mülk kiraları tezyit olunmayacaktır.

Madde 15 — Senedat-ı sahihe ve mu'tebere ile ber vech-i mülkiyet tasarruf olunmakta bulunan gediklerin müstakar oldukları mahalden ihraç ve imhası zımında mülk sahipleri tarafından davaya tasaddi olunur ise bu davayı istimadan (davayı dinlemekten) hükâm-ı şer'i şerif memnu olacaktır.

Madde 16 — Vakfiyyet üzere tasarruf olunan havai yani bir mahalli muayyende müstakar olmayan gediklerin mahlûlatı âhare verilmeyerek hazinei evkaf-ı hümayun defterinde olan kayıtları terkin olunacağı misillü mutasarrıflarının bilâ vâris vefatı ile canib-i beytül-male ait olan mülk havai gedikler dahi satılmayarak mehâkim ve eklâmda olan kayıtları terkin olunacaktır.

len para ile borç ödenir ve bu satıştan ve borç ödenmesinden elde fazla bir para kalırsa esnaf hazinesine teslim edilir. Satış bedeli borcu karşılamazsa esnaf tarafından ödenir. Enfiye esnafından herhangi biri gizli olarak başka yerden enfiye getirip satar ve bu da tahakkuk ederse kendisinin ve ustabaşısının ellerinde bulunan gedikler Hazinei Maliye tarafından zaptedilir ve kendileri de cezalandırılırlar. Elinde enfiyeci gediği senedi olmayarak bir dükkânda enfiye satan kişinin dükkânı Hazinei Maliye tarafından zaptolunur. Bir yerde bulunan gedik başka yere nakle-dilemez ve gedikler eski fermanlar icabı Maliye Hazinesi muha-sebe defterine kaydolunur».

1200 tarihli başka bir ferman:

İstanbul'da bürüncük nesceden (dokuyan) cülâh esnafı (el tezgahlarında bez dokuma esnafı) eskiden olduğu gibi doksan-bir kişi ve san'atlarının yerine getirilmesi herbirinin mutasarrıf oldukları ikişer adetten yüz seksen iki adet tezgahlara hasr ile

Madde 17 — Bilocümle gedikâtın mübayaa ve hususat-ı sairesi icra olundukça muhtasarca olarak kayıt ve tespit olunmak üzere bilâd-ı selasede kâin dühancı gedikleri için buldukları belde muhkamesinde; ve gedikât-ı saire için dahi İstanbul mahkemesinde; sicilattan başka birer defter-i mahsus tutularak gedikât-ı mezkûrenin bundan böyle vuku bulacak muamelâtına göre kuyudu tutulacaktır ve zikrolunan gedikler için verilecek hüccet ve liâmlar ayrıca sicilâta kaydolunacaktır.

Madde 18 — Ber veçh-i mülkiyet tasarruf olunmakta bulunan gediklerin mübayaa ve muhakeme ve hususat-ı sairesi için verilecek hüccet ve ilamlardan mehâkim-i Şer'iyeye Nizamnamesine tevfiikan harç alınacaktır.

Madde 19 — Mülkiyet üzere tasarruf olunmakta olan gediklerin mücaddeden bir cihete vakfiyyetini tescilden hükkâm-ı şer'i şerif memnu olacaktır.

H a t i m e

Madde 20 — Gedikât-ı memlûke hakkında sicilât ve eklâmda mukayyet olan evamir-i Aliyye ve nizamatin işbu nizamnameye mugayir bulunan ahkâmı ile amel olunmayıp ancak bu nizamnamenin ahkâmı, ilânı tarihinden itibaren tamamı ile mer'i-yül-icra ve düstur-ül-amel tutulacaktır.

Madde 21 — Tecdid-i vukuat mülâbesesi ile (nedeniyle) bundan böyle tesisi lâzımgelen mevad-ı nizamiye işbu nizamnameye zeyl ve ilave kılınacaktır.

fi 8 Zilhicce Sene 1277

içlerine başkalarının girmesiyle bu sayının artmaması ve bu esnaftan biri vefat ettiği takdirde boş kalan tezgâhı evladına; evladı yoksa bu hususta yetenekli kalfasına verilmesi hakkında 1200 tarihinde sözü edilen esnaf eline bir kıt'a ferman verildi.

Kimi malların her yerde satılamayacağına ilişkin başka bir ferman:

«Dersaadet (İstanbul), Üsküdar ve sair mahallerde Punççu (rom yada konyak karıştırılmış sıcak limonata yada çay satıcısı) ve şekerlemeci dükkânı açılmayıp, ancak Galata ve Beyoğlu ile Boğaziçi'nin rumeli tarafında münasip yerlerde bulunması ve bu esnaf gediklerinin birinin başka yere nakli gerektiği takdirde o yere naklinde bir mahzur olmadığı tahakkuk ettikten sonra nakline müsaade olunması ve mevcut punççu dükkânlarında şekerleme ve punç ve emsalinden başka rakı ve şarap gibi müskirat satılmaması... «ferman olunmuştur.

b — Gedikler ayrıca belirli tutulduğu gibi herhangi bir kişinin dilediği meslek ve sanatta çalışabilmesi de serbest bırakılmamıştı. Bir kimse çırak olarak bir mesleğe girer; uzun yıllar hizmet ettikten ve bilgisini kanıtladıktan sonra kalfa olur. Kalfalıkta da keza bir süre hizmet eder; mesleğinin en yüksek aşamasına gelir. Bütün bu evreler içinde kişinin üstün ahlâk sahibi olması koşulu ön planda tutulurdu. Kişinin iffet ve namus sahibi olduğu ve san'atında da en üst düzeye çıktığı, yanında yetiştirdiği usta ve ustbaşılarıyla o mesleğin kethüdası tarafından tasdik olunduktan sonradır ki, kalfa bir ustalık ruhsatnamesi sahibi olabilirdi. Ancak bir ustanın iş çevirebilmesi için ya o iş yerinin ustalığında ya da dükkânlarda münhalliğin bulunması şarttı. Böylesine bir münhallik bulunmadıkça kişi kendi başına zanaatını, mesleğini yürütemezdi. Bir zanaatta, yada meslekte inhilâl üç şekilde olurdu:

1 — Gedik sahibi ustalardan birinin ölmesi halinde o iş yeri ustalık ruhsatnamesi olan oğluna; oğlu yoksa yine ruhsatname sahibi olan kalfasına geçerdi. Ölenin ustalık belgesi olan kalfası da yoksa, o dükkândaki bütün araç, gereç ve aygıtlar zanaat yapabilme hakkı ile beraber dükkân sahibi olmayan ustalar arasında açık artırmaya çıkarılır ve en çok artıran üzerine ihalesi yapılırdı.

2 — Bir ustanın mesleğini bırakması biçiminde de inhilâl

olabilirdi. Bu durumda mesleğini bırakan ustanın mesleğine ait araç gereç ve aygıtları, kethüdaların rızaları elde edildikten sonra ruhsatnameli fakat dükkânsız ustalar tarafından satın alınabilirdi.

3 — Ruhstnameli bir ustanın kendi başına zanaatını sürdürmesinin, başka bir deyişle dükkân sahibi olabilmesinin üçüncü ve sonuncu şartı, o meslek yada zanaata ait işyerlerinin halkın gereksimlerini karşılamayacak kadar az olması halinde sözkonusu olurdu. Bu durumda ustabaşılar ve kethüdadar devlete başvurarak yeni işyerlerinin açılması zorunluğunu ileri sürerlerdi. Devletçe bu hususta gereken soruşturma yapılırdı. Gerçekten mevcut dükkânlar halkın gereksinmesini karşılayamıyorsa bu takdirde yeniden belli sayıda işyerinin açılmasına müsaade edilirdi. Ruhsatnameli dükkânsız ustalar da bu olanaktan faydalanarak dükkân sahibi olabiliyorlardı.

Bir örnek verelim: Üçüncü Selim zamanında İstanbul, Eyüp Galata ve Üsküdar'da bulunan enfiyeci dükkân gediği kırkyedi olarak saptanmışken sonradan bu sayının gereksinmeyi karşılamadığı soruşturma ile anlaşılınca Padişah buyruğu ile yeniden kırkyedi enfiyeci gediğinin açılmasına ruhsat verilmiş ve bu suretle enfiyeci gediği doksan dörde yükselmiştir. Yine o döneme kadar enfiye ticareti hıristiyanlara tanınmışken enfiyeci gediklerinin doksan dörde çıkarılmasıyla bu hak müslümanlara da verilmiştir.

c — Bir meslek erbabı o mesleğin gereği ne ise onu yerine getirmek zorundaydı. 14, 15, 16, 17. yüzyıllarda yüksek ahlâk anlayışı ve sorumluluk duygusunun yüceliği el sanatlarında, dokumacılıkta, çinicilikte şimdi müzelerimizde, yapıtlarımızda hayranlık duygusuyla gördüğümüz eserlerin meydana getirilmesine neden olmuştur. Daha sonraları, rekabetin olmayışının yanı sıra, ucuza mal imal edip pahalı satma anlayışı kalitenin düşmesine neden olmuş ve el sanatları da böylece yavaş yavaş ölmüştür. Aslında gedik ve esnaf kuruluşları örfü, yukarıda belirttiğimiz gibi en iyisi en iyi biçimde yerine getirmeyi emrediyordu. Her yapım ustabaşılarının, yğitbaşılarının, kethüdaların kontrolüne tabi idi. Bu oto-kontrol sistemi hem mesleklere bir disiplin getirmiş, hem de meslek ve sanattan yasaklanmayı gerektirecek düzeyde bir ceza ile cezalandırılmalarını sağlamıştı. Buna dikkate değer bir örnek verelim:

«İstanbul'da kılınççı esnafının kethüdaları yakup bin Ali ve yigitbaşları Ahmet bin Ali ile sair ustalardan... nam kimselerir meclis-i şer' de (şeyhül-islâm kapısında yada kadıların huzurunda şer'i hüküm alınmak üzere yapılan toplantıda Kılınççı esnafından Hüseyin bir Hasanın sakız ağacından yaptığı kılınç kabzasının üzerini siyah boya ile boyayıp abonoz ağacına taklit ve bunun emsali nice nizamımızı muhil ve mugayir kalp kabze yapıp gelen müşterileri iğfal ve tağrir etmek (müşteriyi aldatmak) adetindedir deyu herbiri şikayet ettiklerinden kılınççı Hüseyin bir Hasan karar günü ertesinden itibaren bu gibi kalp işi işlemekten men edilmesine ve ihraç olunmasına... 16. Şevval. 1138 (1722) (28).

B — TANINAN İMTİYAZLAR (29).

a) Esnaf arasında sıkı bir dayanışma ve karşılıklı saygı ve sevgi bulunmakla beraber bunların kendi aralarında bazı anlaşmazlıkların bulunması da doğaldı. Esnaf ve gedik örfü gereği aralarında anlaşmazlık bulunanlar mahkemeye başvurma zorunda kalmaksızın bu anlaşmazlıklarını kendi örgütleri içinde halettirirlerdi. Bu örgüt ustabşılar ve kethüdalardan meydana gelen bir meslek ve zanaat mahkemesiydi. Esnafa tanınan bu imtiyaz anlaşmazlıkların süratle ve masrafsız giderilmesine olanak sağlamaktı.

b — Gediklere tanınan başka bir imtiyaz, kullanılan işyerinin kira bedeli ödendiği sürece, işyeri sahibi tarafından bir tahliye davası açılmamasıydı. Hatta bu imtiyaz gedik sahibinin ölümü halinde dahi son bulmaz ölenin ustalık ruhsatı olan olğuna; oğlu yoksa, ölenin ustalık ruhsatı olan kalfasına intikal ederdi. Bugünkü hukukumuz açısından bir karşılaştırma yaparsak bu durum tam bir benzerliği olmamakla beraber taşınmaz mala dayalı bir irtifak hakkı niteliğindedir.

Mal sahibi -- Gedik sahibi ilişkisinin en dikkate değer yanı, gediklerin ilgasına ilişkin 16 Şubat 1328 tarihli kanunun yürürlüğe girmesiyle kendini göstermiştir. Bu yazımızın «tarihi Gelişim» başlığını taşıyan paragrafın sonunda açıkladığımız gibi

(28) İstanbul Kadılığı Sicilli, No. 15, sh. 24.

(29) Gediklere tanınan imtiyazlar konusu için, bu incelememizin 27 sayılı dipnotunda bütününe aktardığımız 8. Zilhicce. 1277 tarihli Nizamnameyi lütfen okuyunuz.

sözü edilen kanun, gedik müessesesini büsbütün ortadan kaldırmıştır; bu durumda gedik sahiplerinin normal kiracılık statüsüne gelmeleri ve taşınmaz malikleri de kendi malları üzerinde daha etkin duruma girmeleri gerekirken kanun koyucu, gedik sahiplerini koruyarak, mesleklerini sürdürdükleri dükkânlara çok az bir bedel ödeyerek o yerin tapulu sahibi olmalarını olanağını yaratmıştır.

c — Gediklere tanınan başka bir imtiyaz da biteviye aynı kira bedelini ödeme hakkına sahip olmalarıydı. Bu durumda mal sahipleri, koşullar ne kadar değişirse değişsin kira bedellerini artıramadıkları gibi, bu hususta bir dava da açamazlardı. Ancak kiranın artırılmasına gedik sahibi rıza ve muvafakat gösterirse ancak bu durumda kira bedeli artırılabilirdi. Aksi takdirde gedikli yerin en eski kirası ne ise yine onun ödenmesi sürdürülürdü (nizamname Mad. 14).

d — Gedik sahiplerine tanınan haklardan bir başkası, gediklerini, aldıkları borç para karşılığı rehnedilebilmesiydi. Bu durum, bugün uygulanma olan 1447 sayılı «Ticari işletme rehnikanununun getirdiği hükümlere benzemektedir. Dipnotta verdiğimiz 1277 tarihli nizamnamenin 1-3 maddeleri, gedik sahiplerine gediklerini rehin göstererek borç para alabileceklerine ilişkin hükümleri kapsamaktadır. Rehnin kapsamı hem taşınmaz hem de taşınmaz malları kapsamaktaydı. Bir gedikin karşılık gösterilerek borç para alınması için yürütülecek işlem daha önceleri esnaf kethüdaları tarafından yürütülürken sözünü ettiğimiz nizamnamenin yürürlüğünden sonra bu işlemler mahkemeler tarafından yapıldı.

Bu konuda dikkati çeken bir başka yön de şudur: Araç-geçer gibi taşınırlar dışında gedikin içinde bulunan taşınmaz da rehnin kapsamına alındığı halde ve bu taşınmaz gedik hakkı sahibinin mülkiyetinde olmamasına karşın, asıl mülk sahiplerinin kendi mallarıyla olan bağları bu rehin işleminde hemen hemen yok denecek dereceye indirilmişti.

VV — GEDİKLERİN ÇEŞİTLERİ

Türk Hukuk Lügatinde gedikler on dört çeşit olarak belirtilmiştir (30). Bununla beraber gedikler genel açıdan «Mülk» ve

(30) Bak. a.g.e., Türk Hukuk Kurumu Yayını; 1944., Ankara

«vakıf» olmak üzere ikiye ayrılabilir. İstanbul dışında bazı vilayetlerde bulunan gedikler taşıdıkları özelliklere göre «Örf-ü belde» «Paftos» gibi adlar almıştır. Biz bu özelliği gözönünde tutarak gedikler, 1) Mülk gedikler, 2) vakıf gedikler, 3) örf-ü belde ve paftos gedikleri olmak üzere üç çeşit olarak inceleyeceğiz.

1 — Mülk Gedikler

Mülk gedikler, konusu mülkiyete dayalı olan gediklerdi. Bu mülkiyet ya belli bir kişiye yada belli bir zümreye ait bulundu.

Mülk gedikler kendi içinde «Müstakar» ve «Havaî» olmak üzere ikiye ayrılırdı.

a) Müstakar Gedikler

Dükkân, mağaza, işhanı odası vb. gibi belli bir taşınmaz içine bir meslek, zanaat ve ticarete özgü araç, gereç ve aygıt yerleştirmek suretiyle orada faaliyette bulunma hakkına müstakar gedik denmekteydi. Bakkal, kasap, berber, eczacı, tabib (doktor), marangoz, şerbetçi gedikleri gibi.

Müstakar gedik yeri, kesin zorunluluk olmadıkça değiştirilemezdi; değişme gerektiği zaman da bunun için yukarıda açıkladığımız kimi derin soruşturma ve bunun sonucu verilen resmi izin ile yer değişimi gerçekleştirilebilirdi.

Müstakar gedik yerinde, o gediğe özgü nelerin satılması yada yapılması gerekiyorsa, onun dışında ne birşey yapılır ne satılabilirdi. Örneğin bir ispençiyari gediğinde (eczanede) çocuk oyuncakları, spor malzemeleri gibi ilaçla ilgisi olmayan şeylerin satılması yasaktı.

Müstakar gedikler hakkında söyleyeceklerimiz, genellikle bu incelememizin başından beri söylediklerimiz olduğu için burada fazla ayrıntılara girmiyoruz.

b) Havaî Gedikler

Havaî gediklerde, bir taşınmaz içinde faaliyette bulunmak sözkonusu değildir. Böylesine bir gedik hakkına sahip olan kişi, mesleğini, zanaatını, ticaretini bir taşınmaza elmen (zilyet) ol-

madan sürdürürdü. Bu çeşit gediklere örnek olarak sebze hali hammallığını, kayıkçılığı, arabacılığı gösterebiliriz.

Havai gedikler daha önceleri, kethüda ilmühaberi, şer'i hüccet ile elde ediliyordu; bu da müstakar gediklerde olduğu gibi babadan oğula intikal ediliyordu. Eğer havai gedik sahibi mirasçı bırakmadan ölürse, ona ait gedik hakkı mülkse devlet hazinesince; vakıf ise evkaf idaresi tarafından açık artırma ile satışa çıkarılır ve en fazla artırana ihale edilirdi. 1277 tarihli nizamnamenin yürürlüğe girmesi üzerine bu usul bırakılmıştır. Bu tarihten sonra gerek mülk, gerek vakıf gedikler, gedik sahibinin mirasçı bırakmadan ölmesi üzerine başkalarına satılmamış ve bu gedikler, kayıtları silinmek suretiyle ortadan kaldırılmıştır (Nizamname mad. 16).

2 — Vakıf Gedikler

Vakıf üzerine kurulmuş gedik müesseseleri iki çeşitti. Bunlardan birincisi «Nizamlı» adı ile anılan gediklerdi. Bunlar 1249 (1833) tarihinden 1276 (1860) tarihine kadar Evkaf Nezaretinden Haremeyn (31) ve İkinci Mahmut vakıfları namına yeniden verilmiş gediklerle Fatih Sultan Mehmet Vakfından «saraç» gedikleriydi.

İkinci vakıf gedik çeşidiyse «Nizamsız» yada «adi» vakıf gedikleriydi.

Nizamlı ve nizamsız vakıf gedikler arasındaki fark, birincilerin borç sağlayabildiği halde ikincilerin sağlayamamasıdır (32). Vakıf gedikler konusu ayrı bir makale olacak derecede geniş olmasından ötürü burada ayrıntılara girmiyoruz.

3 — Örf-ü Belde Gediği ve Paftos Gediği

16 Şubat 1328 tarihli «Gediklerin ilgası hakkında kanun-u muvakkat», yalnızca İstanbul'daki ve «bilâd-ı selase» denilen Eyüp, Üsküdar, Galata'daki mülk ve vakıf gedikleri ilga ettiğiin-

(31) Haremeyn vakfı, meşrutası son bulduğu takdirde hasılatı Mekke ve Medine fakirlerine dağıtılması şartını sapsayan vakıf şekli

(32) C.A. Gücün;a.g.e., sh, 496:

den, bu sayılan yerler dışında bulunan gedikler kanun kapsamı dışında kalmıştır.

İstanbul dışında örf-ü belde ve paftos adı ile anılan gedikler Bursa, İzmir, ve Manisa vilayetlerine özgü bir gedik türüydü. Ancak bu gedikler İstanbul ve bilâd-ı selase'de uygulanan dan çok farklı bir nitelik arz etmekteydi. Şimdi örf-ü belde ve paftos gediklerini ayrı ayrı ve kısa hatlarıyla inceleyelim:

a — Örf-ü Belde Gedigi

Bu gedik çeşidi İzmir ve dolaylarıyla Manisa ve Bursa il ve ilçelerinin belediye sınırları içindeki yerlerde sözkonusu olmuştur. Bu gedik ne çalışma tekeli ne de esnafa ait araç, gereç ve malzeme ile ilgilidir. Bu gedikte söz konusu olan bir irtifak hakkıdır. Bursa, İzmir ve Manisa'da belediye sınırları içindeki arsalar üzerinde bir kimseye bina yapma yada ağaç dikme hakkı verilip, karşılığında bir ücret alma biçiminde taraflar arasında yapılan hukuki işlem örf-ü belde gedigini oluşturur. Bu hukuki işlem tapu kütüğüne mülkiyetin dışında bir ayni hak olarak tescil edilir. Bu kayıt işleminde arsa ağaçlar yada bina ayrı ayrı belirtilir. Yapılan bu hukuki işlem sonucu gedik, arsa sahibinin adı ile anılmak üzere tapuya tescil edilir. Örneğin arsa sahibi «Osman zade İbrahim» adında bir kişi ise ve sahip olduğu arsa üzerine bir başkasının dükkân yaparak üst hakkı sahibi olmasına rıza göstermişse bu işlem tapuda «Osman zade İbrahim'in örf-ü beldesinden dükkân gedigi» diye kaydolacaktır. Bu durumda doğmuş olan örf-ü belde gediginde binayı yapmış yada ağaçları dikmiş olan kişi bina yada ağaçların maliki olur; arsa maliki de gedigin sahibi olur. Meydana gelen örf-ü beldenin arsa malikinin adı ile anılmasının nedeni bundandır.

Ürf-ü belde gedigi öteki gedikler gibi miras yolu ile intikal eder. Arsa maliki, bu arsa üzerinde ağaçlar yada bina durduğu sürece belli ve değişmez bir ücret alma hakkına sahip olur.

b — Paftos Gedigi

İzmir, Manisa, Bursa il ve ilçelerinin belediye sınırları dışındaki arazi üzerinde bir kimseyi bina yada ağaç dikmek, bağ yapmak hakkı verilip, karşılığında yıldan yıla belirli bir ücret

Alma biçiminde arazi maliki ile bina yapacak yada ağaç dikecek kişi arasında yapılan hukuki işleme «Paftos gediği» denir. Bu durumda bina yada ağaçlar onu diken kişinin mülkiyetine girmektedir.

Örf-ü belde ve paftos gedikleri arasındaki fark birinde arsa ve arazinin il ve ilçe belediye sınırları içinde, ötekinde dışında olduğundan ibarettir. Örf-ü belde gediği için de geçerlidir.

İstanbul ve bilâd-ı selasede mevcut mülk ve vakıf gedikler 1327 tarihli kanunla, kaldırılmıştır. Ancak Osmanlı döneminde kurulmuş olan örf-ü belde ve paftos yürürlükten kaldırılmadığı için Türk Medeni Kanununun Süreti Mer'iyeti ve Şekli Tatbiki hakkında 864 sayılı kanunun 39. maddesi şu hükmü getirmiştir.

Madde 39— Kanunu Medenin gayrimenkul sicillerine dair olan kaidelerine göre tesisleri artık kabil olmayan aynı haklar (başkasının arazisi üzerindeki ağaçların, bağ kütüklerinin mülkiyeti..... gibi) tescil edilmeyip sadece ve lüzum derecesinde işaret olunmakta iktifa olunur.

Mezkûr haklar herhangi bir sebeple muntafi olduktan (ortadan kalktıktan) sonra artık yeniden tesis edilmez.

Bu madde hükkünden de anlaşılacağı gibi Medeni Kanunun yürürlüğünden önce mevcut örf-ü belde ve paftos, Medeni kanunun yürürlüğe girmesinden sonra da hukuki değerini korumaktadır. Ancak herhangi bir nedenle paftos ve örf-ü belde hakkı ortadan kalkarsa bu haklar yeniden kurulamayacak arsa yada arazi sahibi takyitsiz mülkiyet hakkına kavuşacaktır.

Bu hususta Yargıtay'ın iki kararından söz etmek istiyoruz.

Yargıtay Birinci Hukuk Dairesinin 4.9.1939 gün ve 3322 sayılı kararında şöyle denmektedir:

«Kirası istenilen dükkânın tapu kayıt ve senesinde «Osman zade İbrahim'in örf-ü beldesinden dükkân gediği» diye yazılı olmasına nazaran mezkûr dükkânın arsası Osman zade İbrahim'in malı olması lâzım gelip davacılar İbrahim'in mirasçıları olduğu tahakkuk ettiği surette arsanın örf-ü belde muktezasınca kirasını isteyebileceklerinden emsaline nazaran kirasının davalıdan

tahsiline hüküm olunmak icabederken aksine karar verilmesi yolsuzdur».

Örf-ü belde ve paftosun tamamen ortadan kalkması (binanın yıkılması, ağaçların kesilmesi) halinde binanın yapıldığı yada ağaçların dikili bulunduğu arsa yada arazinin asıl maliklerine takyitsiz döneceği ve bu arsa ve arazinin, malikleri tarafından başkalarına satılabileceğine ilişkin 4.6.1947 gün ve 1/17 sayılı Yargıtay İçtihadı birleştirme kararı ile Yargıtay Hukuk Genel Kurulunun aynı nitelikteki 6.5.1953 gün ve 48/66 sayılı kararı Medeni Kanunun yürürlüğü tarihinden sonra da bu çeşit gediklerin davalara konu olduğunu göstermektedir.